

Солярно-метеорологічні об'єкти українських жіночих пісень та їх роль в образотворенні

І. Ю. Михалевич

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Corresponding author. E-mail: Khyloiryna@i.ua

Paper received 13.11.16; Accepted for publication 25.11.16.

Анотація: Стаття присвячена питанню образотворення необрядової пісенності. В основі дослідження української жіночої пісні – аналіз солярних та метеорологічних образів. Встановлено, що солярні символи найчастіше асоціюють ліричного героя пісні, часто можуть персоніфікувати певні абстрактні поняття. Натомість будь-яке атмосферне явище найвлучніше передає психологічний стан особистості, емоції, причому найчастіше негативні (обман, страх, злість, ненависть тощо). Також у ході дослідження виявляється, що семантику окремих образів варто шукати на рівні міфопоетичного уявлення українців.

Ключові слова: солярний образ, жіноча пісня, символічне наповнення образу, ліричний герой.

Вступ. З давніх давен людство ставиться до об'єктів небесного світу з особливою пошаною, асоціюючи їх з божествами, шануючи, поклоняючись, а до того ще й відображаючи в різних мистецьких формах творчості. Тому цілком мотивованим явищем вони стали і в народній пісенності.

У кожного народу різна кількість сонячних та похмурих днів, яка відобразилась навіть на загальній характерології представників різних кліматичних зон. У народній творчості реакція на зміну природного середовища наступає не миттєво. Століттями чи й тисячоліттями, живучи на Дніпрі, Німані, Прип'яті, Десні, слов'яни в весільних піснях все ще згадують ріку свого дитинства Дунай, в найпівнічніших районах свого теперішнього перебування співають про сад-виноград, який у цих краях не тільки не досягає, а й загалом майже не росте.

Короткий огляд тематичних публікацій. Різноманіття атмосферних, солярні образи «люнарна символіка» в народних піснях – вагома форма реалізації людського буття. Про це свідчать окремі твердження чи факти в наукових напрацюваннях українських учених М. Костомарова, М. Сумцова, О. Потєбні, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Веселовського, В. Гнатюка, С. Лазутіна, М. Дмитренка, В. Давидюка, Л. Копаниці, Я. Гарасима, Н. Пастух та багатьох інших.

Мета. Завданням нашої розвідки є фіксація образів-символів небесного ареалу і атмосферних явищ в українських жіночому фольклорі. Новизна розвідки полягає у тому, що це перше дослідження зазначених образів саме у жіночій пісні як жанровому різновиді ліричної. Цікавими є зв'язок та взаємозалежність того чи іншого образу (який саме? форма? колір? зовнішність? емоційне насичення?) від статевої належності ліричного героя, який є безпосереднім творцем тексту. Тому в подальшому перспективними вбачаємо наукові розвідки, де у порівняльному аспекті досліджуватимуться, до прикладу, солярні образи у жіночих та чоловічих піснях, або ж на міжстатевому рівні – у фольклорі різних народів.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є фольклористичні записи української жіночої народної лірики. Предмет дослідження – образи-символи небесної сфери (лунарні образи, атмосферні явища).

Результати дослідження. Особливе місце, на думку Я. Гарасима, серед усіх в образній фольклорній системі по праву займають солярні образи, «...один з

найдавніших та найпродуктивніших художніх ресурсів, що належить до чільних естетичних первофеноменів...» [1, с. 111–112]. Що ж до витоків, то дослідник не береться зводити їх до якихось вузьких часових рамок, зазначаючи, що зв'язок людини з об'єктами небесного світу «... може свідчити як про результат первісної міфопоетичної свідомості..., так і про високий художній потенціал вже чисто поетичної символізації...» [1, с. 106].

Присутність цих образів у жіночих піснях, (де головним персонажем є жінка, і її життя після одруження), очевидно, пов'язана ще з тим, що у давніх віруваннях сонце і місяць вважалися покровителями шлюбу, як зазначає в одній зі своїх праць М. Сумцов. На продовження думки фольклорист змальовує символічну картину з Рігведи, стародавнього збірника індійської літератури, де «...сонце слідує за зіркою, як чоловік – за жінкою» [5, с. 44–46].

Жіноча українська пісенність ілюструє значну кількість таких образів, серед яких розмаїттям епітетів, метафор та слівосформ центральними в образотворенні є *сонце; зоря; світ-сонце; місяць*.

Найчастіше (за допомогою прийому паралелізму) висока шана до небесних світил підкреслює таку ж повагу чи любов до людей: *сонечко – милий, сонечко – татонько, зірочка – жінка, мама – зоря і под.: «Я ж думала, що то сонечко сходить, Аж мій милий та по риночку ходить [3, с. 209]; Подивлюся я в віконце, Засяяв милий, як сонце [3, с. 94] та багато ін.*

Словесного пейзаж, в якому сонце (місяць, зірка) заходить за хмару, ховається, сідає тощо, розкриває трагізм, небезпеку чи смуток у певній життєвій ситуації, надаючи відображеним в подальшому фактам глибокої багатозначності. «У традиційній ліричній пісні навіть реальні явища дійсності співвідносяться з тими моделями, які містить колективна пам'ять, а все інше, що виходить за рамки стереотипованого досвіду, оголошується неважливим» – слушно зауважує Л. Копаниця [2, с. 25]. Ось приклади, у яких образи сонця і хмари відображають почуття, сформовані і збережені людством як своєрідне кодове знання чи вчення: *Дала-с мене мати далеко від хати, Самі слози ллються, сонця не видати [3, с. 42]; Чорна хмара в полонині, Тяжко, мамо, їа в чужині [3, с. 40–41].*

Помітно, що в жіночих піснях українців відсутня прив'язка певних осіб до конкретних солярних образів. Більшою мірою їх поява в тексті пісні характери-

зує стан ліричного героя, його емоційне сприйняття довкілля. На цю особливість звертає свого часу увагу О. Потебня, зазначаючи: «Нема нічого природнішого в народних піснях, як порівняння людей і відомих душевних станів із сонцем, місяцем, зіркою: але погляд на світила, як на антропоморфні божества, затемнився так давно, що ні одне з них не служить символом однієї ж статі» [4, с. 28].

Звичайний смисл слова, який відбиває певну ознаку, факт чи дію, пов'язаний з зображенням навколишнього середовища, може нести глибоке, додаткове, підсвідоме знання. На це звертає увагу Л. Копаниця: «... традиційними символами долі могли бути... небесні світила – сонце, місяць, зірки, що асоціювалися в уяві людини з ідеєю завершеності, вписували долю людини в загальну модель світу» [2, с. 10].

У такий спосіб навіть небагатозначний образ сонця чи місяця, окрім побудови у фольклорному тексті просторово-пейзажної картини, може відображати уявну схему почувань людини, наприклад: *Ой ти поїхав, ой ти поїхав, А я бідная плачу, За слізюньками, за слізюньками Світа-сонця не бачу* [3, с. 137]; *Ой ти, місяць-місяченьку, Не світи нікому, світи мому миленькому Від мене додому!* [6, с. 332]. Астральний образ, як бачимо, не лише змальовує зовнішній стан, а й символізує почуття жінки, коли вона «при місяцю» з милим, тобто має виразні асоціації щастя. Окрім того, фізична здатність місяця освітлювати (наприклад, вночі шлях) пов'язана у фольклорному тексті з уявленням про міфологічне світосприймання людиною чогось світлого (позитивного, доброго, незлого, небуденного, відвертого і под.).

Якщо смислове значення солярних образів дозволяє акцентувати увагу на естетичному навантаженні тексту, то метеорологічні образи метафорично легко змальовують психологічний стан ліричного героя, внутрішній простір людини, пояснюють її поведінку, додаючи пісні емоційності та чутливості.

Найчастотнішими в українській жіночій ліриці є образи, що позначають такі атмосферні явища як: *морози; дощ; туман; вихор; вітер буйнесенький; сніжок білесенький; чорна хмара; нема зими нема й льоду; буйний вітер; туман синій по долині; дрібен дощик; вітер віс-шелевіє та ін.*

Уживаним у жіночих піснях виступає образ хмари, більшість символічних значень якого негативні: *Ой хмариться, дощ буде, Гніватися милий буде* [6, с. 162]; *Любилися, кохалися, А матуся і не знала, А тепера розійшлися, Як чорненькая хмара* [6, с. 232-233]. До слова, О. Потебня, аналізуючи цей образ в рамках міфологічної теорії, асоціює його зі значенням «ворог», який заслонило сонце, а також «наклеп», «ворожнеча» [4, с. 40].

Природною рисою мотивується у жіночій пісенності образ вітру. За допомогою паралелізму досить часто він асоціюється з певним персонажем пісні – з коханим (*Повій, вітре, вітре буйнесенький, З глибокого яру. Прилинь, прилинь, моє серденько, з далекого краю* [3, с. 212]; *сосна – з тещою, вітер – із зятем (Що то в лісі зашуміло? Сосна з вітром говорила: - Ой ти, вітру мій, вітру, Ти не шуми надо мною... Що то в хаті гомоніло? Теща з зятем розмовляла: - Ой ти, зятю мій, зятю, Ти не дур мого дитяти...* [3, с. 114].

Прикметною для творення цього образу є його фізична властивість «сушити», «висушувати», яка екстраполюється у переносне значення «висушити людину»: *Ізсушили, ізв'ялили, як вітер билину* [6, 229].

В символіці атмосферних явищ особливе місце займає туман. За змістовим навантаженням цей образ можемо співвіднести з образом хмари, однак він наділений більш нейтральним та позитивним забарвленням: по світі «розійшовся» (розсіявся) рід (*Ой роду мій, ой роду мій, ой роду мій милий, Розійшовся по всім світі, як той туман сивий* [6, с. 222-223]; розлучилося подружжя (*Гей, а тепера, серце, розійшлися, Як той туман по лісі* [6, с. 87-88]; туман розлучив коханих на відстані (*Да лети, лети, чорная галко, лети вгору високо, Да на тії берега, де мій милий гуляє, Туман синій по долині – на галочок стріляє, Десь мій милий, голуб сивий, що до мене немає* [3, с. 147].

Образ грому не має кількісної переваги поміж усіх інших образів, бо вкрай рідко трапляється в жіночих піснях. Ось один з небагатьох прикладів: *Ой ударте ви, громи, На милого в домі. Побий, боже, нелюбого У білій постелі* [3, с. 181]. Сприйняття природних стихій чи явищ свідчить про те, що у свідомості українців громовиця – завжди небезпечна і грізна сила, а тому в художньому тексті цей образ несе негативне, інколи вкрай драматичне забарвлення.

Почуття розпачу, гніву, зневаги чи печалі репрезентовані за допомогою змалювання дощової погоди у пісенних текстах. Картини природи та зображення психологічного стану людини, споріднені настроями та змістом, змальовані за допомогою образу дощу: *Стороною дощ іде, а низом туман, На моєму серденьку журба та печаль* [3, с. 207].

Образи, які пов'язані з зимовими явищами (сніг, мороз, ожеледиця, лід тощо), в українській народно-поетичній символіці належать до рідкісних, хоч і трапляються у текстах жіночих пісень. Загалом їм притаманна узагальненість (без конкретних уточнень), умовність (майбутній час чи взагалі неможливість) або ж метафоричність (стійкі сполучення слів). Про це свідчать приповідки чи дотепні висловлювання, у структурі яких ці образи функціонують. До прикладу: *Як зимою зозуленька закує, Тоді вернеться гуляннячко твоє* [6, с. 138-139]; *Ой по улиці та метіль струже. Одчини, муже, бо йду п'яна дуже* [6, с. 160]; *- Ой мій милий, чорнобривий, кажуть старі люди, Туга зима буде, а хто ж її в тую пору обпирати буде. – Моя мила, чорнобрива, будь же ти ласкава, Тая една рубашина, то випереш сама!* [3, с. 74].

Або ж: *Да породила мене мати на біду, Да розсипала горішеньки на льоду. «Ох хто ж тії горішеньки ізбере, Ой той мене та до серденька пригорне!* [6, с. 151-152]; *Ой ударте ви, морози, На тії густі лози. Побий, боже, нелюбого В великій дорозі* [3, с. 181]; *Нема зими, нема льоду, Ой нема зими, нема льоду, Нема дівці переходу... Щоб перейти через воду Та щоб перейти, гей, через воду Із замужу знов до роду* [3, с. 40].

Образи, пов'язані з погодними характеристиками, можуть служити також для зображення жартівливих, комічних ситуацій, про що свідчить аналіз ліричних пісень. Наприклад, семантичне значення дії «іде дощ»

у фольклорних текстах може мати не лише негативне, а й позитивне забарвлення. Такими прикладами може служити величезна кількість українських жіночих пісень, які наповнені жартами, веселим настроєм або ж надміром емоцій: *І дощ іде, і хмар нема. Тільки блискавка. Розсердився мій миленький Так, як вишкварка* [3, с. 145]; *Ай на горі дощик іде, Аж бульбашики дмуться; А за мною молодою Родичі б'ються* [3, с. 32]; *Ой на той двір, де милий мій, да вихор не вдавить, А свекруха, стара сука, вечеряти варить* [3, с. 157].

Висновки. Символіка солярної образності найбільше асоційована з ліричними героями пісні, з вираженням їх почувань та настроїв, досить часто вони виступають елементами пейзажу. Цікавою особливістю є те, що нерідко ці образи у жіночій ліриці персоніфікують такі абстрактні поняття як Щастя, Доля, Любов тощо. Про них не згадано в пісні, проте за допомогою використання стилістичних фігур і тропів, завдяки солярним символам чи окремим їх фізичним якостям (світло, тепло, колір, форма, недосяжність і т.д.) створена ідеалістична уявна картина. У ній і сконцентровані відображення зазначених понять, ідеалізованих у свідомості людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського фольклору. Львів, НВФ «Українські технології», 2010. – 376 с.
2. Копаниця Любов. Про долю, смерть, кохання та інші символи української народної пісні // Українська мова і література. 2000. № 47(207). – С.10–11.
3. Пісні родинного життя. Збірник / Упоряд. Г. В. Довженок. – Київ.: Дніпро, 1988. – 359 с.
4. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. О связи некоторых представлений в язы-

За допомогою метеорологічних образів у жіночій пісні найчастіше передається емоційно-психологічний стан людини. Образи хмари, туману, дощу, грому зазвичай викликають сильні емоції, оскільки ілюструють швидше негативні, ніж нейтрально забарвлені, почуття морочіння, обману, незадоволення, суму, ревності, злості і под. Деякі образи служать для підсилення певних жартівливих, іронічних картин у жіночій пісні. Українській ліриці притаманні найчастіше образи дощу, вітру, блискавки, туману. Очевидно, такі особливості образотворення зумовлені кліматичними показниками.

Отже, аналіз народної спадщини засвідчує особливе ставлення у ній людства до природних сил, птахів, стихій, таємничого неосяжного Космосу. З давніх-давен жінка з трепетом, страхом і глибокою пошаною ставилася до небесної сфери. Промовистим тому підтвердженням є використання, зокрема і в жіночих піснях, великої кількості таких образів, які з повсякденного споглядання жінка перенесла у найінтимніше – у ліричну пісню, де оспівувала найпотемніше – свою долю і взагалі буття.

- ке. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. О доле и сродных с нею существах. – Харьков: Издание М. В. Потебня, 1914. – 243 с.
5. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. Москва: Издательская фирма «Восточная литература», 1996. – 296 с.
6. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Ч. 2. – К.: «Дніпро», 1965. – 528 с.

REFERENCES

1. Harasym Ya. National identity of aesthetics of Ukrainian folklore. – Lviv “Ukrainian technologies”, 2010. – 376p.
2. Kopanytsia L. It is about the fate, death, love and other symbols of Ukrainian folk song // Ukrainian language and literature. – 2000. – № 47 (207). – P. 10-11.
3. Lyrics of family life. Collection / Comp. H. V. Dovzhenok. – Kyiv: Dnipro, 1988. – 359 p.
4. Potebnia A. A. It is about some symbols of the Slavonic folk poetry. It is about the links of the certain streams of the language. It is about midsummer lights and similar views. It is about the fate and things like this. – Kharkov: Edition M. V. Potebnia, 1914. – 243 p.
5. Sumtsov N. F. The symbolism of Slavic rites: Selected Works. – Moscow: Edition “Eastern literature”, 1996. – 296 p.
6. Ukrainian folk songs. Family-home lyrics. P. 2. – K.: “Dnipro”, 1965. – 528 p.

Solar meteorological objects of Ukrainian female songs and their role in creation of characters

Mykhalevych I.

Abstract. This article deals with a question of creation of characters in non ritual songs. The basic point in the investigation of Ukrainian female songs is analyzing of solar and meteorological characters. It is known that solar symbols are very often associated with a lyrical character of a song and they often can personify certain abstract conceptions. However any atmospheric phenomenon can portray to the life the psychological state of a person and his or her emotions. But the main thing is that they are more often negative e.g. fraud, fear, malice, hatred and so on. While investigating it is also found out that it is better to search the semantics of individual characters on the mythological poetic level of imagination of Ukrainians.

Key words: solar character, female songs, symbolic content of a character, lyrical hero.

Солярно-метеорологические объекты украинских женских песен и их роль в образотворчестве

Михалевиц И. Ю.

Аннотация. Статья посвящена вопросу создания образов в необрядовых песнях. В основе исследования украинской женской песни - анализ солярных и метеорологических образов. Установлено, что солярные символы чаще всего ассоциируют лирического героя песни, часто могут персонифицировать определенные абстрактные понятия. Зато любое атмосферное явление метко передает психологическое состояние личности, эмоции, причем чаще всего негативные (обман, страх, злость, ненависть и т.д.). Также в ходе исследования оказывается, что семантику отдельных образов следует искать на уровне мифопоэтических представлений украинцев.

Ключевые слова: солярный образ, женская песня, символическое наполнение образа, лирический герой.